

◆◆◆ GÁJER LÁSZLÓ

XIII. Leó pápa és a demokrácia

XIII. Leó pápa (ur. 1878–1903) kora politikai és társadalmi változásainak hatására több szempontból reagált a kereszténység és az újkori demokrácia kapcsolatát érintő kérdésekre. A következőkben a pápa ilyen jellegű írásainak időtálló következtetéseit szeretném bemutatni, hangsúlyozva XIII. Leó érdemeit, hiszen a 19. század végén, heves és vitatható politikai események között tett előrelátó és maradandó javaslatokat az egyház társadalmi szerepvállalására vonatkozóan.

I. A DEMOKRÁCIA FOGALMA

„Igazság szerint az a helyes alkotmány, amely a közérdeket tartja szem előtt; valahány pedig csupán a vezetők érdekeit tekinti, az mindig hibás, és eltér a helyes alkotmánytól, mivel zsarnoki, holott a városállam szabad emberek egyesülése” – így írt Arisztotelész – talán elsőként – a helyes kormányzatról.¹ Háromféle „alkotmányformát” különböztetett meg: „Szokás szerint azt a monarchiát, amely a közérdekre tekintettel van, királyságnak, azt a kormányzatot, amely keveseknek, de egynél többnek adja a hatalmat, arisztokráciának nevezzük, végre mikor a nép gyakorolja az államhatalmat a közjó érdekében, azt valamennyi alkotmány közös nevével politeiának nevezzük.”² A filozófus beszélt a három államforma korrump változatáról is: „Az említett alkotmányok korcs alakjai pedig: a királyságé a türannisz (zsarnokság), az arisztokráciáé az oligarchia, és a politeiáé a demokrácia.”³ Arisztotelész mértékadó felosztása szerint tehát a politeia a többség, a nép uralma, amelyet, ha nem a közjót tartja szem előtt, demokráciának nevezett. Ciceró *Az állam* című dialógusában azt írta a népuralomról, hogy „a nép ügye gyakran keletkezik olyan módon, hogy a nép felszabadítja saját magát

¹ ARISZTOTELÉSZ, *Politika*, III,6.: (ford. Szabó M.; Gondolat Kiadó, Budapest 1969) 166.

² Uo. III, 7: 166.

³ Uo. III, 7: 167.

a királyok és az atyák uralma alól, a szabad népek nem követelik vissza a királyságot vagy az arisztokraták hatalmát és befolyását. S valóban azt mondják, hogy egy fékezhetetlen nép elfajulása miatt még nem volna szabad a nép testére szabott alkotmányt elvetni; nincs semmi, ami változatlanabb, szilárdabb volna, mint az olyan nép, amelyben egyetértés uralkodik és amelynek minden gondolata sértetlenségének és szabadságának megtartására irányul.”⁴ Arisztotelész rámutatott arra, hogy a köztársaság magában hordja az elkorcsosulás veszélyének lehetőségét, Ciceró pedig – elismerve ugyan, hogy nincs szilárdabb, mint a nép egyetértésére alapozott uralom – a fékezhetetlen nép elfajulásáról beszélt, tisztán látva, hogy a nép testére szabott alkotmány bevezetése erkölcsi kockázatot jelent. Alexis de Tocqueville is erre a kockázatra utalhatott, amikor az amerikai látogatása hatására 1835/40-ben megjelent művében nem egyszer a „szabad lét művészetéről”⁵ beszélt. A szabadság művészete azt jelenti, hogy merünk lazítani a politikai köteléken, bízva a polgárok szolidaritásában és önmérsékletében. Egy ilyen belső kötelék kialakításához a legnagyobb segítséget Tocqueville a vallásban találta meg: „A vallás sokkal szükségesebb a köztársaságban – írta – mint a monarchiában, és a demokratikus köztársaságokban a legfontosabb. Hogysisne pusztulna bele a társadalom, ha ott, ahol a politikai kötelék lazul, az erkölcsi kötelék nem elég erős?”⁶ Tocqueville ilyen felismerései hatására írta le később (1862) Lord Acton, hogy „... voltak tehát írók, akik ugyanazt a meggyőződést vallották magukénak, amit Tocqueville nevezett alaptételnek: azon nemzetek, amelyek nem rendelkeznek a vallás önuralomra (autonómiára) nevelő erejével, készületlenek a szabadságra”.⁷

A fenti gondolatsort azért állítottam össze, hogy lássuk, a politikai gondolkodásban nem létezik végső bizonyosság, nincsenek egyetemes fogódzó pontok: egyik politikai irányzat vagy államforma sem tökéletes önmagá-

⁴ CICERO, *Az állam*, I. könyv, 32(48): (ford. Hamza G.; Akadémia Kiadó, Budapest 2016) 92–93.

⁵ TOCQUEVILLE, A., *Az amerikai demokrácia* (ford. Szabolcs K.; Európa Könyvkiadó, Budapest 1993) 416.

⁶ Uo. 421.

⁷ ACTON, J., *A forradalom előhírnökei* (ford. Horkay Hörcher F.), in LUDASSY M. (szerk.), *Angolszász liberalizmus klasszikusai* (Atlantisz Kiadó 1991) 105.

⁸ XIII. LEÓ, Enc., *Aeterni Patris*, 1879. augusztus 4., in ASS 20 (1879) 97–115.

⁹ Vö. AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, I-II. q.5, a.1.

¹⁰ Vö. JEDIN, H. (Hrsg.), *Handbuch der Kirchengeschichte. VI. Die Kirche in der Gegenwart* (Herder, Freiburg–Basel–Wien 1985) 247. Főleg olyan újplatonikus eredetű elképzelésekre gondolok, mint a Pseudo-Dionüsziosz gondolkodásán alapuló hierarchikus modell. A teológiai elmélet hatására a hierarchia politikai gyakorlattá vált a középkori társadalomban. Vö. SIGMUND, P., E., *The Catholic Tradition and Modern Democracy*, in *The Review of Politics* 49 (1987) 4/533. A hierarchikus társadalomkép nagy hatású leírása volt John of Salisbury *Policraticus* című művének (5. és 6. könyv) XII. századi megközelítése, aki a társadalom szerkezetét az emberi test szervez felépítéséhez hasonlította, a testet mint a hierarchia mintáját, a test és a lélek viszonyát pedig mint Isten és a társadalom viszonyának képét alapul véve. Vö. CANNING, J., *A középkori*

ban. A különböző államformák adott történelmi helyzetekben lehetnek hasznosak, máskor pedig teljesen alkalmatlanok. Egyes népek életében így bizonyos korok és helyzetek alkalmasnak mutatkoznak demokratikus politikai berendezkedés kialakítására. Az előbbi gondolatsorból az is kitűnik, hogy mivel a demokrácia kiterjeszti a politikai hatalomban résztvevők körét, a polgároktól nagyobb együttműködést és önfegyelmet vár el, amelynek, ha nem is az egyetlen lehetséges, de mindenképpen méltó és elégséges erkölcsi támasza lehet a kereszténység. Ezért is volt fontos, hogy XIII. Leó pápa – a 19. század végén, érzékelve a politikai változások dinamikáját – megnyilatkozásaiban felhívta a figyelmet azokra az elvi kapcsolódási pontokra, amelyek a kereszténységet és a demokratikus politikai berendezkedést összekötik.

Egyik első enciklikájában⁸ Aquinói Szent Tamás gondolkodását tette mértékadóvá, aki Arisztotelész alapján a demokrácia értékét éppúgy elismerte, mint az arisztokráciáét vagy a monarchiáét.⁹ A pápa éleslátással ismerte fel a demokratikus politikai berendezkedés elterjedésének jelentőségét és azt, hogy ezzel kapcsolatban a katolikusoknak egy számukra politikai szempontból talán kedvezőtlen történelmi pillanatban is van mondanivalójuk, felvállalta tehát a demokráciával való gyakorlati-politikai és elméleti kapcsolatkeresést. A nagyobb társadalmi egyenlőség, valamint az állam és egyház mérsékelt szétválasztásának elfogadása érdekében átértékelte a hierarchikusan megszervezett társadalom eszméjét¹⁰ és az állam és egyház egységes keresztény birodalomban (ti. *christianitas*) történő együttműködésének középkori értelmezését,¹¹ elvi megalapozást keresve a demokratikus politikai irányzatok elfogadására. Nemcsak egy filozófiai örökség – ti. a hatalom középkori elméletének hagyománya¹² – nehezítette azonban a katolikusok számára a demokratikus irányzatok elfogadását, hanem az újkori de-

politikai gondolkodás története 300–1450 (Osiris Kiadó, Budapest 2002) 163. A későbbi feszültség abban a különbségben érhető tetten, hogy a hierarchikus – feudális és arisztokratikus – társadalomkép az alá- és fölrendeltség, míg a demokratikus irányzatok a mellérendeltség, az egyenlőség hangsúlyozására épülnek.

¹¹ Vö. „Nec dici debet, ut inter principes nostros de una gente vel de uno regno, ad aliam gentem vel ad alium regnum quisque refugiat, sed potius in uno regno, sicut Christianos decet, et in unitate Ecclesiae matris consistant... Una regnum, una Christi columba, videlicet Sacta Ecclesia, unius Christianitatis lege, regni unius et unius Ecclesiae, quamquam per plures regni principes et ecclesiarum praesules gubernacula moderentur.” REIMSÍ HINKMÁR, *De divortio Lotharii*, inter. XII, q. I., in PL CXXV, 699, 746–747.

¹² Az egyházi és a világi hatalom szoros, elméleti, teológiai alapon is megindokolt együttműködéséről Geláziusz pápa (492–496) azt írta I. Anasztáziosz bizánci császárnak, hogy két hatalom van, melyek ezt a világot irányítják: a püspökök megszentelt tekintélye és a császári hatalom, de az első a második felett áll. („Duo quippe sunt, imperator Auguste, quibus principaliter mundus hic regitur: auctoritas sacra pontificum, et regalis potestas. In quibus tanto gravius est pondus sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus.”) I. GELASIUS, *Epsitola VIII, ad Anastasium Imperatorem*, in PL LIX, 42.

mokráciának a politikai liberalizmussal való szoros kapcsolata is. XVI. Gergely (ur. 1831–1846) és Boldog IX. Piusz (ur. 1846–1878) elítélték a liberalizmust¹³ és a politikai szabadságjogok bizonyos értelmezéseit, maga XIII. Leó pedig – leginkább *Libertas*¹⁴ kezdetű körlevelében – tovább árnyalta elődei bírálatát. A vizsgált pápai megnyilatkozások nagyszerűsége abban rejlik, hogy a hátráltató körülmények ellenére azokban a pápa a demokratikus irányzatok értékét kereste. Tette ezt egy olyan korban, amikor ezeknek az irányzatoknak a társadalmi jelentősége megnövekedett, mert rohamosan terjedtek az egész világon. Felismerte, hogy a keresztény hit ereje képes integrálni ezeket a politikai elképzeléseket.

2. LEÓ PÁPA SZÁNDÉKA

Leó pápa demokráciával kapcsolatos állásfoglalásai konkrét események hatására, egyrészt a Franciaországban kialakult politikai viszonyokra reagálva (*Au milieu des sollicitudes* 1892, *Notre consolation* 1892), másrészt a szociáldemokrácia és a kereszténydemokrácia értelmezési határainak tisztázása (*Graves de communi* 1901) végett születtek meg. Nem akarta gyengíteni az új államok világi értelemben vett szuverenitását, állást foglalt azonban az öncélú egyéni szabadság és a korlátlan népszuverenitás ellen, valamint az ember Istennel szembeni társadalmi kötelezettségei mellett az olyan ügyekben, mint a házasság és a család, amelyek tekintetében az egyház befolyását a politikai életben is szükségesnek tartotta.¹⁵ Olaszországban fenntartotta ugyan a katolikusok politikai tevékenységének tilalmát, amely a Pápai Állam szuverenitásának megsértése következtében alakult ki, Franciaországban¹⁶ azonban a Szentszék ún. *ralliement*-politikája vált irányadóvá, amelynek célja az volt, hogy a francia katolikusok fogadják el a harmadik köztársaságot, és egységes erőként lépjenek fel a politikában. Ebben a be-

¹³ Vö. XVI. GERGELY, Enc., *Mirari vos*, 1832. augusztus 15., in *Acta Gregorii XVI* (Ausc. Bernasconi; Roma 1901) 169–174; XVI. GERGELY, Enc., *Singulari nos*, 1834. június 25., in *Acta Gregorii XVI* 434; IX. PIUSZ, Enc., *Quanta cura*, 1864. december 8., in ASS 3 (1867) 160–168; IX. PIUSZ, *Syllabus*, 1864. december 8., in ASS 3 (1867) 168–176.

¹⁴ XIII. LEÓ, Enc. *Libertas*, 1888. június 20., in ASS 20 (1887/88) 593–613, magyarul: Kis J. (ford.), in *Bölcséleti Folyóirat* 3 (1888) 379–404; vö. GÁJER L., *Az emberi szabadság katolikus értelmezése XIII. Leó pápa Libertas (1888) kezdetű enciklikája alapján*, in *Teológia* XLVII (2013) 3–4/123–132.

¹⁵ Vö. IVÁNYI-GRÜNWARD, B., *A legújabb kor története*, in HÓMAN B. – SZEGFÜ, GY. – KERÉNYI K. (szerk.), *Egyetemes történet* (Magyar Szemle Társaság, Budapest 1937) IV, 480–481.

¹⁶ Vö. SIGMUND 537, valamint SZÁNTÓ K., *A Katolikus Egyház története* (Ecclesia Kiadó, Budapest 1984) II, 446.

¹⁷ XIII. LEÓ, Enc., *Diuturnum illud*, 1881. június 29., in ASS 14 (1881) 3–14.

¹⁸ Uo. 7.

kezdésben még néhány kisebb szöveghelyet, elszórtan megtalálható, de témánk szempontjából előremutató kijelentést gyűjtöttem össze.

A *Diuturnum illud* kezdetű enciklikájában¹⁷ az újkori demokrácia értelmezéséhez nélkülözhetetlen elméletről, a társadalmi szerződésről mint képzelgésről és hóbortról („*ac praeterea pactum, quod praedicant, est aperte commentitium et fictum*”¹⁸) beszélt, elutasítva azt az elképzelést, mely szerint a politikai hatalom a néptől származik. A hatalom isteni eredete mellett foglalt állást. Ez az elképzelés hagyományosan a monarchia államformájához (sőt az *imperium sacrum* elképzeléséhez) állt közel,¹⁹ Leó pápa mégis világosan látta, hogy az isteni eredetű hatalmat is meg lehet szerezni törvényes választások által. Tanította, hogy a hatalom gyakorlási módját a történelem alakította ki az egyes nemzetek életében, ezért gyakorolhatja azt egy vagy több ember, meg lehet szerezni azt örökletes úton vagy választások által, mindez azonban nem csorbítja ugyanennek a hatalomnak az isteni eredetét. Így fogalmazott: „Az államformák iránt itt nem érdeklődünk: semmi oka nincs az egyháznak ugyanis arra, hogy akár egynek, akár többnek a főhatalmát el ne fogadja, amennyiben az igazságos és a köz hasznára törekszik. Ezért a népek, ha az igazságosságot épségben megőrzik, nincsenek eltiltva, hogy olyan államformát teremtsenek maguknak, amelyen természeti adottságaiknak vagy őseik intézményeinek és szokásainak leginkább alkalmas és megfelel.”²⁰ Az *Immortale Deiben*²¹ arról beszélt, hogy az állam tökéletes társaság, amely nincs egyetlen államformához sem kötve, a *Libertas*²² enciklikában pedig kijelentette, hogy aki előnyben részesíti a mérsékelt demokratikus államformát, az nem sérti meg vallási kötelezettségét.²³ Világosan tanította, hogy az egyház bármelyik államformával együtt tud működni, és üzenetének hiteles továbbadása érdekében keresnie is kell ezt az együttműködést.

A *Rerum novarum* enciklika²⁴ lendületet adott a demokratikus katolikus pártok létrejöttének.²⁵ Amikor Leó pápa ebben a körlevélben azt írta: „az államon itt nem olyan kormányzati formát értünk, amelyben egyik, vagy a

¹⁹ Vö. JEDIN 243; vö. továbbá SEDGWICK, A., *The Ralliement in French Politics 1890–1898* (Harvard University Press, Cambridge, MA 1965).

²⁰ DENZINGER, H. – HÜNERMANN, P. (szerk.), *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, (Örökmécs–Szent István Társulat, Bányaterenyé–Budapest 2004) 606, nr. 3150, valamint ASS 14 (1881) 5.

²¹ XIII. LEÓ, Enc. *Immortale Dei*, 1885. november 1., in ASS 18 (1885) 161–180. „Ius autem imperii per se non est cum ulla reipublicae forma necessario copulatum: aliam sibi vel aliam assumere recte potest, modo utilitatis bonique communis reapse efficiente.” ASS 18 (1885) 162.

²² Vö. „Atque etiam malle reipublicae statum populari temperatum genere, non est per se contra officium, salva tamen doctrina catholica de ortu atque administratione publicae potestatis.” ASS 20 (1887) 613.

²³ Vö. SZÁNTÓ II, 446.

²⁴ XIII. LEÓ, Enc., *Rerum novarum*, 1891. május 15., in ASS 23 (1890/91) 641–670.

²⁵ Vö. CHADWICK, O., *A History of the Popes 1830–1914* (Oxford University Press, Oxford 2002) 315.

másik nép ténylegesen él, hanem olyant, amelyet egyrészt a természet törvényeivel összhangban lévő – helyes – szemlélet követel, s másrészt az isteni bölcsesség megnyilatkozásai helyesnek mondanak”,²⁶ akkor egyben arra is utalást tett, hogy a közjó szolgálata, amely az állam alapvető feladata, államformától függetlenül megvalósítandó. A katolikus munkásegysületek létrehozásának támogatásával (vö. *Rerum novarum* 44.) arra sarkallta a hívőket, hogy ne zárkózzanak el a kor társadalmi kihívásaira modern eszközökkel adható válaszoktól. Ezek a munkásegysületek egyben a jövőbeli keresztény demokrácia első sejtjeit képezték.²⁷ A *Rerum novarum* hatására Franciaországban, Olaszországban és Belgiumban katolikus mozgalmak keletkeztek. Franciaországban 1891–1892-ben például létrejöttek a munkások első ún. tanulmányi körei (*Cercles d'études*), a keresztény demokrácia első alapszervezetei.

Az *Au milieu des sollicitudes* kezdetű enciklika, amelyről később még lesz szó, az 1884. február 8-án megjelent *Nobilissima Gallorum Gens*²⁸ tematikáját követte, amelyben Leó pápa arra kérte a francia katolikusokat, hogy bár számtalan nehézséggel küszködnek, törekedjenek hátrahagyni azt a következetesen ellenséges magatartást, amellyel a harmadik köztársaság irányában viseltetnek. A múlt sérelmeinek hangoztatása vagy a hatalom birtokosaival szemben emelt kifogások helyett válasszák az együttműködést, hiszen így képesek lesznek helyreállítani a keresztény hit méltóságát és jótékony befolyását a társadalomban.²⁹ Az egyes elszórtan található hivatkozások után most fordítsuk figyelmünket a kifejezetten a demokráciával foglalkozó szövegek felé.

3. A FRANCIAORSZÁGI ESEMÉNYEK EGYHÁZI MEGNYILATKOZÁSOKRA GYAKOROLT HATÁSA

XIII. Leó pápa köztársasági államformával foglalkozó szövegeinek egy része tehát a franciaországi egyházpolitikai lépései kapcsán születtek meg. A francia katolikusok a 19. század végére számtalan politikai frakcióra bomlottak a harmadik köztársasághoz való viszonyuk szerint. Mivel a francia

²⁶ XIII. LEÓ, *Rerum novarum*, nr. 26, in ASS 23 (1890/91) 656. Magyarul lásd: TOMKA M. – GOJÁK J. (szerk.), *Az egyház társadalmi tanítása, dokumentumok* (Szent István Társulat, Budapest é.n.) 41.

²⁷ Vö. GUERRIERO, E. (a cura di), *I cattolici e la questione sociale* (Famiglia Cristiana, Milano 2005) 166.

²⁸ XIII. LEÓ, Enc., *Nobilissima Gallorum Gens*, 1884. február 8., in ASS 16 (1883/84) 241–248.

²⁹ Vö. „Publica dignitate religioni reddita, plane instituta christiana revixere: sed mirum quanta ex hoc facto in prosperitate civilem bona redierunt. Etenim ex turbulentissimis fluctibus vixdum emersa civitas, cum vehementer tranquillitatis disciplinaeque publicae firma fundamenta requireret, ea ipsa quae requirebat, oblata sibi a religione catholica percommode sensit; ita ut

egyház erőtlenné vált az egyházellenes támadásokkal szemben, a pápa a katolikusokat a köztársasági államforma elismerésére buzdította, hogy így, annak keretein belül már hatékonyan képviselhessek a katolikus érdekeket, és megszűnjék az őket megosztó politikai vita. Franciaországi egyházpolitikája nem járt sikerrel: a francia katolikusok egy jelentős, királypárti, illetve köztársaságellenes csoportja nem hallgatott a pápára, a javaslatához lojális, a köztársaságiakkal megegyezést kereső csoport pedig jelentéktelen maradt a francia parlamentben. A pápa megélte az 1901-ben és 1902-ben kiadott egyházellenes törvényeket, a szerzetesrendek felosztatását, vagyonuk elkobzását, valamint több mint 14 ezer egyházi iskola bezárását, 1905. december 9-én pedig az állam és az egyház teljes szétválasztását. Törekvései politikai szempontból tehát eredménytelenek voltak, a köztársaságról szóló gondolatai azonban maradandónak bizonyultak.

3.1. Az *Au milieu des sollicitudes* enciklika

A franciaországi események kapcsán megszületett egyik jelentős szöveg az *Au milieu des sollicitudes* kezdetű enciklika, amely 1892. február 16-án jelent meg. A pápa – szokatlan módon – franciául és nem latinul írta, jelezve ezzel a franciák iránti kitüntetett figyelmét. Szóvá tette, hogy a francia forradalom téveszméi nyomán a népben túlzottan nagy, helytelen szabadságvágy ébredt. A társadalom eltávolodott a keresztény hittől, miközben annak ellenségei ragadták magukhoz a hatalmat. Eközben lábra kapott az a téves híresztelés, hogy a katolicizmus a francia köztársaság ellensége. A pápa ezért azt javasolta a francia katolikusoknak, hogy fogadják el a köztársaságot, hogy azután hatékonyan tudjanak változtatni a törvényeken, elérve az egyházellenes törvények hatályon kívül helyezését.³⁰

Franciaországban a XIX. században különböző politikai beállítottságú kormányok követték egymást, melyek egy-egy sajátos államformához kötődtek a császárságtól, a királyságon és az alkotmányos monarchián át a köztársaságig. A pápa ennek kapcsán hangsúlyozta, hogy az államformák mindegyike jó lehet, ha a társadalom saját céljára, vagyis a közjó megvalósítására irányulnak, hiszen annak megóvásáért léteznek.³¹ Viszonylagosan,

appareat, illud de concordia ineunda consilium prudentis viri populoque bene consulentis fuisse.” ASS 16 (1883/84) 245.

³⁰ Vö. DUBY, G. (szerk.), *Franciaország története. II. Az új idők 1852-től napjainkig* (Osiris Kiadó, Budapest 2007) 154.

³¹ Vö. „Divers gouvernements politiques se sont succédés en France dans le cours de ce siècle, et chacun avec sa forme distinctive: empires, monarchies, républiques. En se renfermant dans les abstractions, on arriverait à définir quelle est la meilleure de ces formes, considérées en elles-mêmes, on peut affirmer également en toute vérité que chacune d'elles est bonne, pourvu qu'elle sache marcher droit à sa fin, c'est-à-dire le bien commun, pour lequel l'autorité sociale est

egy-egy nézőpontból, az egyik kormányzati forma lehet jobb vagy rosszabb a másiknál, de nem önmagában, hanem attól függően, hogy mennyire alkalmazkodik az egyes nemzetek erkölcsiéhez. Így egyik államforma sem ellentétes önmagában a józan ésszel vagy a katolikus tanítás maximáival. Egy-egy különböző politikai berendezkedés alkalmas lehet a népek kormányzására, de minden nép életében – történelmi és nemzeti okok következtében – kialakul a hatalom gyakorlásnak az a formája, amely arra a népre jellemző.

Bármilyen legyen is a polgári hatalom formája egy nemzetben belül, azt soha nem szabad változtathatatlanak tekinteni – olvashatjuk a körlevélben. (Egyedül Jézus Krisztus egyháza fogja az idők végéig változatlanul megőrizni a kormányzati formáját.³²) Az idő gyakran mindent átalakító mély változásokat idézhet elő, így a politikai formák megváltozhatnak, és az egyik formát egy teljesen más követheti. Ezek a politikai változások néha erőszakos átalakulásoktól kísérve mennek végbe, és az egyes kormányok eltűnését sokszor az anarchia uralma követi. Amikor a közéletben felborul a béke és a nyugalom, akkor az államnak az a mielőbbi feladata, hogy a rendet helyreállítsa. Éppen a társadalmi rend igénye indokolja, hogy új kormányok alakuljanak, bármilyen politikai formát öltsenek is azok.³³ Az új kormányok elfogadása pedig még akkor is kötelessége az állampolgároknak, ha azok zűrzavaros átmenet során jöttek létre, hiszen aki a törvényes rend elleni lázadást és gyűlöletet szít, polgárháborút okoz, és visszaveti a nemzeteket az anarchia káoszába. A tisztelet és a függőség kötelezettsége mindaddig fennmarad, míg a közjő ezt megkívánja, hiszen a közjó meglétének biztosítása az államban a legfontosabb törvény Isten tisztelete után.³⁴

Nehézséget jelentett akkor, hogy a köztársaság alapvetően keresztényellenes érzelmű volt, emiatt a katolikusok számára problémás lehetett annak lelkiismeretben való elfogadása. Ez a helyzet széthúzásra adott okot, melynek elkerülésére a pápa javasolta, hogy tegyenek különbséget az alkotmányos

constituée; il convient d'ajouter finalement, qu'à un point de vue relatif, telle ou telle forme de gouvernement peut être préférable, comme s'adaptant mieux au caractère et aux mœurs de telle ou telle nation." ASS 24 (1891/92) 523.

³² Vö. ASS 24 (1891/92) 524.

³³ Vö. „Or cette nécessité sociale justifie la création et l'existence des nouveaux gouvernements, quelque forme qu'ils prennent; puisque, dans l'hypothèse où nous raisonnons, ces nouveaux gouvernements sont nécessairement requis par l'ordre public, tout ordre public étant impossible sans un gouvernement. Il suit de là que, dans de semblables conjonctures, toute la nouveauté se borne à la forme politique des pouvoirs civils ou à leur mode de transmission ; elle n'affecte nullement le pouvoir considéré en lui-même. Celui-ci continue d'être immuable et digne de respect; car, envisagé dans sa nature, il est constitué et s'impose pour pouvoir au bien commun, but suprême qui donne son origine à la société humaine. En d'autres termes, dans toute hypothèse, le pouvoir civil, considéré comme tel, est de Dieu et toujours de Dieu." ASS 24 (1891/92) 525.

³⁴ Vö. ASS 24 (1891/92) 525.

³⁵ Vö. „Mais une difficulté se présente: »Cette République, fait-on remarquer, est animée de

hatalom gyakorlása és a törvényhozás között. A kormányzat által gyakorolt hatalmat akkor is tisztelni kell, ha a törvényhozás becestelen.³⁵ Jelen esetben születtek ugyan az egyház számára hátrányos törvények, a pápa mégis az együttműködésre buzdított. A hatalom legitimitásának megkérdőjelezése helyett a jószándékú embereknek minden politikai ellenérzést félretéve össze kell fogniuk, hogy miközben részt vesznek a kormányok munkájában, a törvényhozás folyamatos visszaéléseit visszaszorítsák. Ebből az következik, hogy nem hagyhatjuk jóvá a törvényhozás azon pontjait, amelyek ellenségesek a vallással és Istennel szemben, sőt kötelességünk is helyteleníteni ezeket. Ennek megvilágítására Szent Ágostont idézte, aki szerint van, hogy a földi hatalmak jók és félik Istent, Juliánusz császár azonban nem volt ilyen: hitehagyó és bálványimádó volt. Keresztény katonák szolgálták, akik amíg azt kérte, hogy alkossanak sorokat az ellenség ellen, addig tisztelték és engedelmeskedtek neki. Mivel az örök Úrnak szolgáltak, alávetették magukat az időleges úrnak is. De amikor Juliánusz előírta, hogy tiszteljék a bálványokat, akkor ezek a katonák Istent az uralkodó fölé helyezték, helyesen különböztették meg ugyanis az időleges és az örök urat.³⁶ Hozzájuk hasonlóan kell a francia katolikusoknak is együttműködniük a köztársasággal, termékenyen befolyásolva annak törvényhozását.

3.2. A *Notre consolation* levél

A franciáknak szóló másik jelentős szöveget, a *Notre consolation* levelet³⁷ néhány hónappal az *Au milieu des sollicitudes*-öt követően írta a pápa annak elmélyítésére, hiszen az enciklika megjelenését követően a francia katolikusok továbbra sem jutottak egységre. A francia nyelvű szövegben Leó pápa ismét arról beszélt, hogy a rend helyreállítása érdekében a katolikusoknak el kell fogadniuk minden törvényes hatalmat: legyen az királyság vagy köztár

sentiments si antichrétiens que les hommes honnêtes, et beaucoup plus les catholiques, ne pourraient consciencieusement l'accepter.» Voilà surtout ce qui a donné naissance aux dissentiments et les a aggravés. On eût évité ces regrettables divergences, si l'on avait su tenir soigneusement compte de la distinction considérable qu'il y a entre pouvoirs constitués et législation. La législation diffère à tel point des pouvoirs politiques et de leur forme, que, sous le régime dont la forme est la plus excellente, la législation peut être détestable; tandis qu'à l'opposé, sous le régime dont la forme est la plus imparfaite, peut se rencontrer une excellente législation. Prouver, l'histoire à la main, cette vérité, serait chose facile; mais à quoi bon? tous en sont convaincus. Et qui mieux que l'Eglise est en mesure de le savoir, elle qui s'est efforcée d'entretenir des rapports habituels avec tous les régimes politiques? Certes, plus que toute autre puissance, elle saurait dire ce que lui ont souvent apporté de consolations ou de douleurs les lois des divers gouvernements qui ont successivement régi les peuples, de l'empire romain jusqu'à nous.» ASS 24 (1891/92) 525–526.

³⁶ Vö. ASS 24 (1891/92) 527.

³⁷ XIII. LEÓ, Litt. *Notre consolation*, 1892. május 3., in ASS 24 (1891/92) 641–647.

saság, a társadalmi közjó megvalósulása ugyanis minden érdeken felül áll. Ha létezik a társadalomban egy alkotmányos hatalom, legyen az bármilyen, akkor a köz érdeke annak integrálásához kötődik, ezért a pápa ismét kérte, hogy a katolikusok fogadják el a köztársaságot is.³⁸

A politikai hatalom mindig Istentől származik, ez azonban nem jelenti azt, hogy abban az isteni akarat mindig közvetlenül megjelenik. A hatalomátmenetek számtalan különböző formát ölthetnek,³⁹ a politikában pedig váratlanul jöhetnek nagy változások. Birodalmak omlanak össze, mint a nagy keleti királyságok vagy a Római Birodalom, dinasztiák jönnek-mennek, mint a Karolingok és a Kapetingek Franciaországban, elfogadott politikai formákat más formák váltanak fel, mint ahogy az elmúlt század francia példái mutatják. A politikai változások a történelem részét képezik. Jóllehet, ezek a változások nem mindig voltak törvényesek, a közjó és a köznyugalom megóvása mint legfőbb kritérium megköveteli az új kormányok elfogadását, mivel az előző kormányok már nem léteznek, így nem képesek biztosítani a törvényes rendet. A hatalmi átmenet általános szabályai ilyenkor felfüggesztődhetnek, sőt néha meg is szűnhetnek.⁴⁰ Akárhogyan is menjenek végbe azonban a politikai átalakulások, a népek életében a becsület és a lelkiismeret megköveteli az őszinte alárendeltséget az alkotmányos kormánynak.

3.3. A francia szövegek összefoglalása

A franciáknak írt szövegek értékes megkülönböztetéseket tartalmaztak. Leó pápa hitelesen mutatta be az egyházat, melynek küldetése egyetlen politikai formához sem kötődik szorosan. Megkülönböztette a hatalom gyakorlását a törvényhozástól. Kijelentette, hogy aki a hatalmat jogosan megszerezte és nem használja azt a közjó ellen, annak hatalmát senki sem vitathatja el, még akkor sem, ha az adott államban egyház- és hitellenes törvényeket hoznak. A katolikusoknak éppen azért kell részt venniük az állam életében és vezetésében, hogy az említett törvényhozást helyes mederbe tereljék.⁴¹ Az *Au milieu des sollicitudes*-ben még arról a hatalomról is így vélekedett, amelyet a törvényes rend megdöntésével, erőszakosan szereztek meg. A hatalom akár akkor is lehet legitim, ha az átmenet és a hatalom megszerzése zűrzavaros és erőszakos volt. A keresztény állampolgároknak nem szabad folyton azt kér-

³⁸ Vö. ASS 24 (1891/92) 644.

³⁹ Vö. uo.

⁴⁰ Vö. „En politique plus qu'ailleurs, surviennent des changements inattendus. Des monarchies colossales s'écroulent ou se démembrent, comme les antiques royautes d'Orient et l'Empire romain; les dynasties supplantent les dynasties, comme celles des Carolingiens et des Capétiens en France: aux formes politiques adoptées, d'autres formes se substituent, comme notre siècle en montre de nombreux exemples. Ces changements sont loin d'être toujours légitimes à l'origine il est même difficile qu'ils le soient. Pourtant le criterium suprême du bien commun et de la

dezniük, hogy békés volt-e a hatalom megszerzése abban az esetben, ha annak gyakorlása legitim.⁴² Ha a hatalmat az alkotmányos rend legitimálja, és az a közjót szolgálja, akkor a keresztény állampolgárnak kötelessége alávetnie magát annak. Ezt azért is meg kell tennie, mert – ahogy XIII. Leó tanította – a vallás megtartó erő, olyan belső kohézió, amely nélkül a társadalom összeomlik vagy embertelenné válik.

4. A *GRAVES DE COMMUNI RE* ENCIKLIKA

A tárgyalt pápai megnyilatkozások másik fontos témája a keresztény demokrácia meghatározása volt. Az erről szóló *Graves de communi re*⁴³ enciklika 1901. január 18-án jelent meg latin nyelven. Ilyen néven (*démocratie chrétienne, Christliche Demokratie, democrazia cristiana*) számtalan kezdeményezés indult abban az időszakban Európában, melyek a társadalmi igazságtalanság megszüntetését és a demokratikus keresztény állam megteremtését tartották céljuknak. Az enciklika szövege törekedett arra, hogy meghatározza a keresztény demokrácia pontos jelentését és az ahhoz kapcsolódó, az egyház által is helyesnek tartott tevékenységek körét. A szövegben a pápa elhatárolta a keresztény szellemű demokratikus törekvéseket a szocializmustól, valamint törekedett arra, hogy a demokratikus katolikus mozgalmakat lebeszélje a párttá alakulásról. Törekvéseinek háttérben az 1830-as, majd 1848-as forradalmak és az időközben kibontakozó katolikus szociális mozgalmak is éreztetik hatásukat.

A *Graves de communi* körlevél különbséget tett a *democratia socialis* és a *democratia christiana* között.⁴⁴ A pápa aggodalommal tekintett a keresztény demokrácia és a szocializmus viszonyára, az utóbbit elítélve. A keresztény demokráciáról azt írta, hogy az következetesen kiáll a magántulajdon védelme mellett, és törekszik arra, hogy egyetlen társadalmi osztályt se szorítson háttérbe. Az alsóbb néprétegekért fáradozik, de nem felejtkezhet el a felsőbb társadalmi osztályok érdekeiről sem, céljai elérése végett pedig nem száll szembe a törvényes hatalommal. A pápa figyelmeztetett a gazdasági rendszer által okozott nehézségekre, melyek nyomán hamis filozófiai és morális eszmék bontakoztak ki. A modern ipar fejlődése, a kommunikáció és a

tranquillité publique, impose l'acceptation de ces nouveaux gouvernements établis en fait à la place des gouvernements antérieurs qui, en fait, ne sont plus. Ainsi se trouvent suspendues les règles ordinaires de la transmission des pouvoirs, et il peut se faire même qu'avec le temps elles se trouvent abolies." ASS 24 (1891/92) 644–645.

⁴¹ Vö. *Au milieu des sollicitudes*, in ASS 24 (1891/92) 525–526 (lásd: 35. j.).

⁴² ASS 24 (1891/92) 526.

⁴³ XIII. LEÓ, Enc., *Graves de communi*, 1901. január 18., in ASS 33 (1900/1) 385–396.

⁴⁴ Vö. GUERRIERO 156.

népességnövekedés felgyorsulása, a kétkezi munka háttérbe szorulása vagy a nyereség utáni megnövekedett vágy hozta elő ezeket a problémákat, amelyek a szegények és a gazdagok között komoly konfliktusokat szültek. Már a *Quod apostolici muneris*⁴⁵ kezdetű, a szocializmusról szóló körlevelében figyelmeztetett ezekre a veszélyekre, amelyek következtében a szocialisták meg akarták változtatni a társadalmat.⁴⁶ A munkások és a tőkészek közötti szembenállás a *Rerum novarum*hoz hasonlóan kihívásként szerepel a *Graves de communibus* is. Leó pápa emlékeztetett rá, hogy az Egyház oltalma alatt számtalan kezdeményezés indult a szegénység leküzdésére és a rászorulókat megsegítésére. A társadalmi kérdésekről való ilyen gondolkodást többféle elnevezéssel illették.⁴⁷ Ezek közül a „keresztényszociális” kifejezést több szempontból is félreérthetőnek találta, ugyanis ez az elnevezés ürügyként szolgálhat olyan politikai célkitűzéseknek, amelyek célja, hogy a közhatalmat a nép gyakorolja, a hatalom gyakorlásának ezt a formáját a többi elé helyezve. Úgy vélte, hogy az ilyen elnevezéseket rossz szándékkal arra is fel lehet használni, hogy az alsóbb néprétegek érdekeit tartsák szem előtt, a többi társadalmi osztályt háttérbe szorítva. Ha a hatalom a nép kezébe kerülne, az egyben a gazdasági egyenlőség erős igényéhez is vezethetne. Ez az igény, szélsőséges formában, akár a tulajdonhoz való jogot is semmi-be veszi – óvott Leó pápa. Az egyházi tanítás ezzel szemben sérthetetlennek tartotta a megszerzett javakhoz való jogot és a magántulajdont, és védelmezte a különböző társadalmi osztályokat. Ebben pedig lényeges különbség mutatkozott a szociáldemokrácia és a keresztény demokrácia, a szocialisták nézetei és a keresztény tökéletesség eszménye között.⁴⁸

⁴⁵ XIII. LEÓ, Enc., *Quod apostolicis muneris*, 1878. december 28., in ASS 11 (1878) 372–379.

⁴⁶ Vö. „Venerabiles Fratres, Nos de illa hominum secta loqui, qui diversis ac pene barbaris nominibus Socialistae, Communistae vel Nihilistae appellantur, quique per universum orbem diffusi, et iniquo inter se foedere artissime colligati, non amplius ab occultorum conventuum tenebris praesidium quaerunt, sed palam fidenterque in lucem prodeuntes, quod iam pridem inierunt consilium cuiuslibet civilis societatis fundamenta convellendo perficere adnituntur. Ii nimirum sunt, qui, prout divina testantur eloquia, carnem quidem maculant, dominationem spernunt, maiestatem autem blasphemant. Nihil, quod humanis divinisque legibus ad vitae incolumitatem et decus sapienter decretum est, intactum vel integrum relinquunt. Sublimioribus potestatibus, quibus Apostolo monente, omnem animam decet esse subiectam, quaeque a Deo ius imperandi mutuuntur, obedientiam detrectant, et perfectam omnium hominum in iuribus et officiis praedicant aequalitatem. – Naturalem viri ac mulieris unionem, gentibus vel barbaris sacram, deonestant; eiusque vinculum, quo domestica societas principaliter continetur, infirmant aut etiam libidini permittunt.” ASS 11 (1878) 372.

⁴⁷ Vö. „Quae popularis beneficentiae ratio nulla quidem propria appellatione initio distingui consuevit: socialismi christiani nomen a nonnullis inventum et derivata ab eo haud immerito absolventur. Eam deinde pluribus iure nominare placuit actionem christianam popularem. Est etiam ubi, qui tali rei dant operam, sociales christiani vocantur: alibi vero ipsa vocatur

Rámutatott arra is, hogy helytelen volna a keresztény demokráciát egyáltalán politikai értelemben felfogni. Annak fogalmában ugyanis a szociális és nem a politikai hangsúly kell, hogy erősebb legyen. A szociális szempont érvényesítése az egyház lényegi céljának része, míg a politikai értelemben vett demokrácia megvalósítása ugyan megengedett, de nem képezi az egyház sajátos küldetésének részét.⁴⁹ Fontos azonban, hogy azok az intézmények, melyeket a „népi keresztény mozgalom” (*actio christiana popularis*) vagy a „keresztény demokrácia” (*democratia christiana*) takar, legyenek egységben a pápa tanításával. A *Graves de communi* úgy határozta meg a keresztény demokráciát, mint ami „*benefica in populum actio christiana*”:⁵⁰ az egész nép javára történő keresztény és cselekvés.

Míg a franciáknak írt szövegeiben az egyház és a különböző politikai formák viszonyáról és az egyház ezekhez való rugalmas hozzáállásáról írt, addig a *Graves de communi* elhatárolta a keresztény demokráciát a szocializmus alapvető hibáitól: megvédte a magántulajdon értékét, és kiemelte, hogy tévedés volna a politikai hatalmat egyetlen társadalmi osztály kezébe adni.

5. MI AZ, AMI XIII. LEÓ PÁPA ÉSZREVÉTELEIBŐL MARADANDÓ?

Ma a világ országainak kétharmada él demokráciában vagy olyan országban, amely a demokratizálódik. Az utóbbi időkig nagyfokú optimizmus kísérte az egyenlőség növekedésének folyamatát. Az olyan demokratikus vívmányok, mint a szabad választás, a hatalom megosztása, a fékek és ellensúlyok rendszere vagy a szabad mozgás valóban nagy értéket képviselnek. A demokráciával kapcsolatban azonban el kell kerülnünk azt a hamis vélekedést, mely

democratia christiana, ac democratici christiani qui eidem dediti; contra eam quam socialistae contendunt democratiam socialem.” ASS 33 (1900/1) 386.

⁴⁸ Vö. „*Quid democratia socialis velit, quid velle christianam oporteat, incertum plane esse nequit. Altera enim, plus minusve intemperanter eam libeat profiteri, usque eo pravitate a multis compellitur, nihil ut quidquam supra humana reputet; corporis bona atque externa consecetur, in eisque captandis fruendis hominis beatitatem constituant. Hinc imperium penes plebem in civitate velint esse, ut, sublatis ordinum gradibus aequatisque civibus, ad bonorum etiam inter eos aequalitatem sit gressus: hinc ius domini delendum; et quidquid fortunarum est singulis, ipsaque instrumentavitae, communia habenda. At vero democratia christiana, eo nimirum quod christiana dicitur, suo veluti fundamento, positus a divina fide principiis niti debet, intimorum sic prospiciens utilitatibus, ut animos ad sempiterna factos convenienter perficiat. Proinde nihil sit illi iustitia Sanctius; ius potiundi possidendi iubeat esse integrum; dispares tueatur ordines, sane proprios bene constitutae; civitatis eam demum humano convictui velit formam atque indolem esse, qualem Deus auctor indidit. Liqueat igitur democratiae socialis et christianae communionem esse nullam: eae nempe inter se differunt tantum, quantum socialismi secta et professio christianae legis.*” ASS 33 (1900/1) 387.

⁴⁹ Vö. SZÁNTÓ II, 445.

⁵⁰ ASS 33 (1900/1) 387.

szerint az az egyetlen, az egész világ számára alkalmas, ideális rendszer, amely szükségszerűen sikerre van ítélve.

A demokrácia a többség uralma, amelyben fontos szerepet játszik a kisebbségek jogainak védelme. Ez a politikai rendszer az újkorban megerősödött, de nem egy csapásra jött létre: kialakulását számos kudarc és a gyakorlati tapasztalatból fakadó korrekció kísérte. A demokratikus eszme tehát nem valami *a priori*. Kísérletezés (*trial and error*) során alakult ki az ember tapasztalatához igazodva.⁵¹ Akik megpróbálták leírni a modern demokrácia szerkezetét, szembesültek az ahhoz szorosan kapcsolódó szabadpiaci rendszer és a véleménypluralizmus jelenségével is. Törekedtek arra, hogy feltárják az uralommentes szituációk mibenlétét, a társadalmi nyilvánosság szerkezetét, és komoly számvetésre kényszerültek annak érdekében, hogy az igazságosság igényének eleget tudjanak tenni.⁵²

XIII. Leó pápa törekvését azért tarjuk nagyra, mert számot vetett olyan társadalmi és politikai realitásokkal, amelyek kihívást jelentettek a katolikus gondolkodás számára, és belátta, hogy a katolikusok együtt tudnak működni a demokratikus irányzatokkal. A katolikus tanítás komplexitása és integratív ereje ismét megmutatkozott akkor, amikor ez a tanítás a demokratikus gondolkodással találkozott. Sokak szerint a hierarchikus egyház lényegénél, szerkezeténél fogva rokonszenvez olyan tekintélyelvű magatartásokkal, amelyek kedveznek az autoriter politikának, ezt a véleményt azonban az egyház demokráciával való találkozása is megcáfolta. Megfigyeléseink megmutatták, hogy nem pontos az az ítélet sem, amely szerint az egyház mindig a saját érdeke szerint szövetkezik az egyes politikai erőkkel. Sokkal inkább arról van ugyanis szó, hogy a kereszténység képes megfogalmazni az üzenetét a legkülönbözőbb társadalmi környezetben. Így talált kapcsolódási pontokat a demokratikus irányzatokhoz is, amely azt is jól mutatja, hogy tévednek, akik vitatják, hogy az egyház valaha is megbékélhet a demokratikus kormányzattal.⁵³ A demokrácia és a katolikus hagyomány nem összeegyeztethetetlenek egymással, de nem is szükségszerű szövetségesi egymásnak. A katolikus egyház üzenetének hiteles továbbadása érdekében mindig kereste a kapcsolatot az egyes politikai formákkal, és a ma olyan fontosnak mutatkozó modern demokráciával való kapcsolatteremtésben XIII. Leó pápának lényeges szerepe volt.

⁵¹ Vö. NOVAK, M., *Democracy and Catholic Social Thought*, in ZACHER, F. (ed.), *Democracy in Debate* (The Pontifical Academy of Social Sciences, Vatican City 2005) 74.

⁵² Hogy csak két példát említsünk, John Rawls a társadalmi igazságosság lehetőségének keresésekor volt kénytelen szembesülni az elmélet gyengeségeivel, folyton folyvást tovább pontosítva azt, vö. pl. RAWLS, J., *Political not Metaphysical*, in *Philosophy and Public Affairs* 14 (1985) 223–239, míg Jürgen Habermas az uralommentes diskurzus leírásakor ért el újra és újra a lehetséges párbeszéd mikéntjének határaihoz, vö. pl. HABERMAS, J., *A cselekvésracionális aspektusai*, in Uő, *Válogatott tanulmányok* (Atlantisz Kiadó, Budapest 1994) 223–259.

⁵³ Vö. SIGMUND 530–531.